

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

163

Directors: Ramon Arnabat (URV),
Josep Santesmases (CCEPC)
Producció: L'Avenc
Disseny original: Canseixanta
Triada de novetats: Pineda Vaquer,
Carles Barrull (IRMU)
Dipòsit legal: B. 47.520-76
ISSN 2339-6997

CONTINGUTS

EDITORIAL: L'estiueig, objecte ...	1
TEMES 1: Les colònies d'estiueig...	2
TEMES 2: L'estiueig a la platja (1850-...	5
TEMES 3: Estiueig, premsa i ...	8
PATRIMONI: L'estiueig: canvis de ...	11
RESSENYES	13
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

Plecs d'Història Local és una revista trimestral que publica articles originals de recerca i reflexió sobre història local i comarcal i en divulga la producció editorial i les activitats en l'àmbit territorial de les terres de parla catalana.

JOAQUIM M. PUIGVERT SOLÀ. Universitat de Girona

NARCÍS FIGUERAS CAPDEVILA. Universitat Oberta de Catalunya

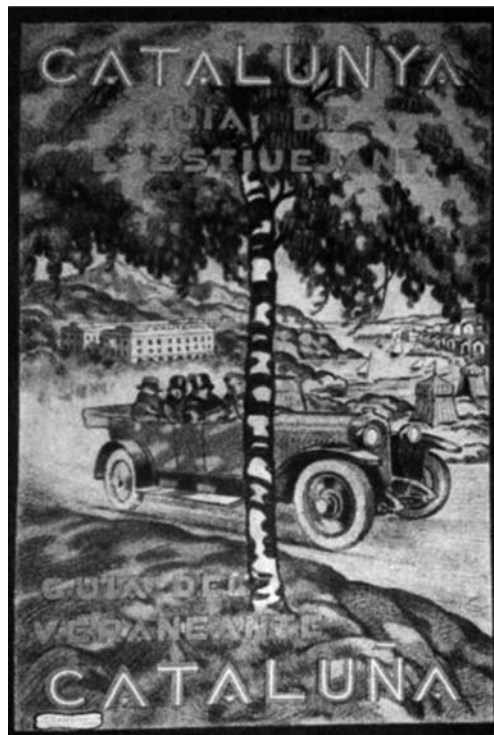
L'ESTIUEIG, OBJECTE D'ESTUDI POLIÈDRIC

L'estiueig com a fenomen té moltes cares. Des del termalisme d'arrels antigues i aristocràtiques, adoptat per la burgesia urbana, fins als banys de mar de naturalesa terapèutica, progressivament orientats al lleure i l'esport, passant per les diverses formes de descans estival en poblacions de l'interior, de muntanya o de costa, on moltes famílies barcelonines o d'altres ciutats solien conservar arrels, finques o parentela que els acollia.

Aquestes estades, primer a prop de Barcelona i, a mesura que el ferrocarril i les carreteres ho permeteren, cada cop a més distància, constitueixen les bases d'una «indústria dels forasters» que en molts indrets aportà possibilitats inèdites de progrés socioeconòmic i cultural, tant a muntanya com en poblacions costaneres (on sovint substituï formes de subsistència en declivi).

La presència d'estiueig termal o de platja, i de colònies d'estiuejants, modificà al tombant del segle XIX al XX i durant la primera meitat d'aquest la fesomia de les poblacions on va arrelar (nous espais urbans, passeigs arbrats, fonts monumentalitzades, hotels i xalets, albergs, casetes de bany...). Alhora, canvià els hàbits socials, d'alimentació, d'indumentària o de consum cultural, i propicià influències, friccions i «mirades» produïdes per la cohabitació temporal entre visitants i

La publicació *Catalunya. Guia de l'Estiuejant* (d'inicis dels anys trenta) és una font d'informació preciosa sobre el tema.

autòctons o per la percepció ociosa del paisatge.

D'altra banda, la premsa (també la il·lustrada) publicitava les destinacions d'estiueig i la literatura, en un sentit ampli, no en restava al marge, sinó que contribuïa a consolidar-les. Poetes, novel·listes i publicistes (i també pintors), junt amb empresaris i hotelers, es compten entre els artífexs d'imatges idealitzades de certs indrets (la Cerdanya, el Montseny, la Costa Brava...), decisives i encara vigents. Alhora, sense el contacte amb la natura i els llocs nats i d'estiueig, no s'explica adequadament una gran part de la producció literària de certs autors.

Atorgar, doncs, profunditat històrica i anàlisi comparativa a un fenomen complex com aquest –i a les seves seqüeles patrimonials subsistents– el constitueix en objecte d'estudi polièdric, que mereix atenció i que alhora es pot beneficiar d'un tractament des de la proximitat per part dels estudis històrics i culturals distribuïts al territori. ■

Nota

Val la pena esmentar les aportacions pioneres al tema, poc tractat en la nostra historiografia, de Glòria Soler, com també la compilació d'articles dels anys 1920 i 1930 a càrrec de Marc Soler.

temes-1)

JOAQUIM M. PUIGVERT I SOLÀ. Universitat de Girona

LES COLÒNIES D'ESTIUEIG A LA MUNTANYA CATALANA: SALUT, O BÉ OCI?

La Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural de la Universitat de Girona (Sant Feliu de Guíxols) va organitzar el juliol de 2012 el curs d'estiu *Salut i aigua. Balnearis i banys de mar*, amb un enfocament interdisciplinari, al qual assistiren especialistes d'arreu d'Espanya. En aquest curs (els resultats del qual apareixeran ben aviat) el qui signa va pronunciar una ponència sobre les colònies d'estiueig a la Catalunya interior en el període 1860-1936 que, en un format sintètic i divulgatiu, es publicà el 2013 acompanyant l'exposició virtual *Empremtes del primer estiueig* (Diputació de Barcelona), encara disponible en línia (www.diba.cat/web/exposició-estiueig/). El lector hi trobarà una proposta d'ampliació de lectures sobre un tema que, d'ençà de l'aparició del llibre de Glòria Soler *L'estiueig a Catalunya. 1900-1950* (1995), ha despertat cada cop més interès. Té sentit parlar-ne des de la perspectiva de la salut? L'estiueig de les classes benestants en el passat (abans de les vacances pagades, recordem-ho) estava vinculat als balnearis i a les fonts. Aquests *Plecs* són una bona ocasió per revisar el tema.

La geografia

Sense ànim d'exhaustivitat, hem documentat una mica més de seixanta colònies d'estiueig a la Catalunya interior en el període 1906-1936. Una primera constatació és que una vintena (33,33 %) estaven estretament vinculades a l'existència de balnearis en el seu entorn: entre altres, Caldes de Malavella, Santa Coloma de Farners, Sant Hilari Sacalm, la Garriça, Caldes de Montbui, Tona o Ribes de Freser. L'altra constatació és la gran concentració de colònies d'estiueig en localitats properes a Barcelona, a la Serralada Prelitoral, el massís de Sant Llorenç del Munt (Sant Feliu de Codines, Castellterçol), la Depressió Central (Moià), el Montseny i les comarques pirinenques, especialment el Pirineu oriental (Camprodon, Sant Joan de les Abadesses, Ribes de Freser, Puigcerdà). Olot i els voltants també hi ocupen un lloc destacat. Però la màxima concentració es produí entorn de l'eix ferroviari transpirinenc Barcelona-Puigcerdà. L'arribada del tren a Puigcerdà el 1922 ho va facilitar, si bé no hi ha una relació de causa-efecte entre el tren i l'estiueig; en rigor està

del tot comprovada l'existència de colònies a moltes poblacions abans de l'arribada del tren. A Puigcerdà, per exemple, la presència d'estiuejants ja es documenta el 1860. La major facilitat de comunicacions no ho explica tot. Així, el geògraf Pau Vila argumentà el 1928 en el seu *Resum de Geografia de Catalunya* que les colònies d'estiueig entorn del Montseny s'explicaven més per l'atractiu de la muntanya i per la proximitat a Barcelona que no per la facilitat de comunicacions:

El miracle d'aquesta fixació l'ha fet el propi Montseny, que ofereix a una cinquantena de quilòmetres de la capital aspectes alpestres: redossos frescals, prats gemats, vegetació forestal, encingleraments, vessants dilatats, cims emboirats i pluges més abundoses que a la plana. És, com ja hem dit, l'alta muntanya a les portes de la capital.

Els santuaris muntanyencs també foren un notable factor d'atracció d'estiuejants i algunes colònies s'establiren a les hostatgeries. Podem esmentar el santuari de Núria, per exemple, que abans i després de l'arribada del cremallera el 1931 s'anunciava com «la més complerta vall d'estiueig»; el santuari de la Salut al Collsacabra, estudiat per Xavier Solà; el de Queralt, el de Montserrat, el de Sant Joan de l'Erm o el de Boí, que al mateix temps, recordem-ho, disposava de balneari.

Balneari Montagut a Vall de Ribes. Col·lecció particular.

Els metges promotors

En l'origen de moltes colònies d'estiueig trobem metges que n'esdevenen promotors pel fet de recomanar als pacients, des de les consultes de Barcelona o d'altres ciutats, que vagin a determinats indrets a «prendre les aigües» i a «canviar d'aires». N'hi ha dos casos molt significatius: el del doctor Bartomeu Robert, estiuejant a Camprodon a la fi del segle XIX, i el del doctor Valentí Carulla, rector de la Universitat de Barcelona, que a començaments del segle XX es va convertir en el principal valedor de Viladrau com a vila d'estiueig. De vegades els metges promotors de determinats indrets tenien interessos empresarials en el negoci dels balnearis. Posem-ne tres exemples: el metge homeòpata Modest Furest fou el primer propietari del balneari Vichy Catalán, inaugurat el 1898 arran de la declaració d'utilitat pública (1883) de les aigües que brollaven del puig de les Ànimes; el doctor Salvador Roca fou propietari del balneari Villa Engracia a l'Espluga de Francolí; i Antoni Bayés identificà el 1874 el primer pou d'aigües sulfuroses que donà lloc al Balneari Ullastres, de Tona, del qual fou director i accionista. Tampoc no es pot oblidar el paper impulsor que exerciren molts metges del Cuerpo de Médicos de Baños, creat el 1816, per mitjà de la publicació de monografies on canten les excel·lències de les aigües dels establiments que dirigeixen.

Segui com vulgui, és evident que els metges eren quasi sempre promotors i estiuejants alhora. Així, per a una cronologia posterior a la que tractem, no és casualitat que, en el llibre publicat per *El Correo Catalán* el 1951 *Cataluña en vacaciones*, es presentés la vila de Ribes de Freser i el balneari Montagut com a «colonia de médicos y científicos». Molts d'aquests metges estableixen una relació *paternalista* amb el lloc d'estiueig, on fomenten mecenatges que reforcen llur prestigi (millores higièniques i urbanístiques). Així, el doctor Carulla regalà el 1914 a l'Ajuntament de Viladrau un solar per fer-hi unes escoles i una casa consistorial amb les condicions higièniques exigides; i el doctor Agustín García-Die finançà el 1935 a Ribes de Freser la compra d'un solar al costat de les noves escoles amb la condició que fos un jardinet públic a fi que cap casa no tragués «ni sol ni llum a les escoles». Les autoritats locals van correspondre sovint als seus actes de filantropia dedicant-los petits monuments i plaques d'agraïment. Per dir-ho com Pierre Nora, l'estiueig també va generar els seus *lieux de mémoire*.

La salut com a reclam publicitari

El binomi salut-estiueig estava prou estès socialment. La prova és que la publicitat l'usà com a reclam. I ho van fer tots els agents implicats en el negoci: balnearis, hotels, santuaris, promotors immobiliaris i comerciants. El balneari Montagut de Ribes de Freser s'anunciava a *La Vanguardia* el 1908 com a «Jardín de los Pirineos Catalanes [...] aguas minerales incomparables para las enfermedades del estómago, vientre y riñones y muy especialmente para las úlceras del estómago»; l'hotel Montseny dels Àngels de Palautordera s'anunciava el 1935 al mateix diari realçant que l'envoltaven «frondosos bosques y ricas aguas medicinales, indicadas para la diabetes, clima seco»; el santuari de Núria, els anys trenta del segle XX, feia gala a *La Veu de Catalunya* de «les fonts d'aigües pures, fresques, sanitoses», i el 1928,

Xalet Carulla a Camprodon. Fot. L. Roisin. Col·lecció particular.

a *La Vanguardia*, un promotor immobiliari emprava els metges com a font d'autoritat: «¡Ojo veraneantes! Tengo 15 torres para alquiler [...] a precios muy reducidos en Castelltersol, pueblo recomendado por eminentes médicos para recobrar la salud».

El vincle entre torre i salut també fou estret i de vegades es féu ben explícit: a Viladrau l'indret on l'arquitecte Puig i Cadafalch construï tres torres (dites «de la salut») va passar a ser conegut com La Sanitat. I algunes torres d'estiueig s'autoproclamen en les inscripcions com a «casa de repòs». Els comerciants també feien servir la salut com a reclam: un carnisser de Cerdanyola s'adreçava als estiuejants a través

temes-1)

de la *Guia de l'estiuejant* (anys 1930) dient-los que el seu establiment «es recomendado por la clase médica».

Les fonts

Sens dubte, tota vila d'estiueig, per ser-ho, havia de disposar de fonts: pel valor terapèutic de les seves aigües, sí, però també perquè anar a les fonts a fer les corresponents *fontades* a la tarda formava part dels hàbits de sociabilitat i oci dels estiuejants; moltes fonts van ser convenientment analitzades i inventariades. El metge Salvador Roca Ballver presentà al Segon Congrés de Metges de Llengua Catalana una

Font Picant de Sant Hilari Sacalm, reformada segons projecte de l'arquitecte Josep M. Pericas el 1927.

extensa comunicació (publicada el 1917) sobre *Les aigües mineromedicinales. Balnearis de Catalunya*, on catalogà 368 fonts repartides en 183 municipis; fonts de tota mena amb aigües termals, radioactives, alcalines, lítiques, clorades, bicarbonatades, sulfuroses o ferruginoses; una gran diversitat d'aigües que permetia tractar des de malalties hepàtiques o urinàries, diabetis, sífilis, afeccions de la pell o tot tipus de fractures. A una escala més reduïda, el metge olotí Joan Danés i Coldecarrera el 1900 publicà en el catàleg de l'Exposició Regional Olotina de Belles Arts i Indústries Artístiques un article titulat «Olot considerat com a estació d'estiu», en el qual donava a conèixer les virtuts terapèutiques de les fonts de la ciutat i dels seus voltants.

Els valors terapèutics de les fonts no van fer oblidar l'oci inherent als seus espais. Ben al contrari. Molts municipis convertiren els camins que portaven a les fonts en passeigs arbrats plens d'ombra, amb els corresponents bancs; en molts casos les fonts es monumentalitzaren i hom «domesticà»

la natura circumdant. Tres bons exemples són la Font Picant de Sant Hilari Sacalm, arranjada per l'arquitecte Josep M. Pericas (1927); la Font de la Margarideta, a Ribes de Freser, obra de Josep Danés (1933); o la Font de l'Oreneta de Viladrau (1934). Aquest darrer és un cas d'intervenció paisatgística –a càrrec del jardiner Joan Mirambell– i escultòrica –a mans de Joan Rebull– i esdevé en el seu conjunt un lloc de memòria en record del poeta Guerau de Liost, que va cantar l'indret. De la importància de les fonts en la vida quotidiana dels estiuejants de muntanya en donaven compte explícitament les postals que enviaven, en què apareixen infinitat de fonts per fer gala de la vida sanitària que duïen.

A tall de cloenda

Sens dubte, l'estiueig de muntanya va tenir moltes altres derivades. Sovint, però, se n'han ofert visions idealitzades pel fet d'acceptar acríticament els discursos generats pels mateixos protagonistes. En efecte, no podem obviar que també va ser una font de conflictes territorials i socials. Així, els estiuejants que volien boscos frondosos de faigs i castanyers a la zona del Montseny (per raons higièniques i estètiques) topaven amb el pragmatisme dels propietaris forestals, que en volien fer una explotació més agressiva. A vegades els conflictes tenien a veure amb els processos d'urbanització generats per la construcció de torres i xalets. Resulta especialment rellevant el llibre de Raül Aguilar *Memòries d'una feixa. La urbanització d'un poble pagès de la regió de Barcelona (Matadepera, 1931-1983)* (2012), on es descriu com la demanda per part de la burgesia de Sabadell, Terrassa i Barcelona de terres per edificar-hi torres d'estiueig (i invertir capitals acumulats pels industrials del tèxtil durant la Primera Guerra Mundial) agreujà dues problemàtiques: la dels parcers i rabassaires, obligats en molts casos a abandonar les terres que conreaven, i la de l'aigua, ja que la construcció incrementà la lluita per trobar-ne al subsòl de Matadepera i monopolitzar-la. No hi ha dubte que calen moltes més recerques en aquesta direcció. ■

MERCÈ TATJER MIR. Universitat de Barcelona

L'ESTIUEIG A LA PLATJA (1850-1936)

La geografia de l'estiueig a la platja

A mitjan segle XIX Barcelona ja era un referent en aquesta activitat. Des de primers de segle disposava d'una gran casa de banys en pica substituïda després per dos establiments privats amb seccions d'onatge a l'estiu. El 1870 s'obriren a la Barceloneta els Banys Orientals, que gaudien d'una gran àrea de bany a la platja amb instal·lacions per endinsar-se al mar, i al final de segle les platges de Barcelona oferien prop d'una dotzena d'establiments fixos, a més de nombroses casetes de fusta que s'instal·laven a l'estiu; els banys eren freqüentats pels barcelonins però també per gent benestant de la rodalia. Quasi al mateix temps alguns nuclis de la costa esdevingueren llocs d'estiueig de les elits. Un dels primers fou Caldes d'Estrac (Caldetes), de fàcil accés amb tren i amb aigües termals i mineromedicinals, la bondat de les quals divulgà el metge Joaquim Salarich. Un il·lustre estiuejant, Josep M. de Nadal, ha descrit com els que hi tenien cases es banyaven en pica, i ocasionalment al mar.

A l'inici del segle XX la guia *Barcelona Selecta* (1908) ofereix una bona radiografia dels llocs d'estiueig de les classes benestants, des de noblesa, grans industrials i comerciants fins a reconeguts professionals liberals i gent de la cultura. Els llocs d'estiueig principals eren poblacions de muntanya de més enllà de la serra litoral, bé que sense allunyar-se'n gaire; en comptades excepcions hom feia estades a la resta d'Espanya o en altres països europeus. Així mateix es mantenia entre les elits barcelonines l'estiueig dintre de la mateixa ciutat, als barris del peu de Collserola; destacava Horta, seguit de Sant Gervasi, Sarrià i Vallvidrera, sense oblidar Vallcarca, el barri de la Salut o la rodalia del Parc Güell.

Amb tot, les poblacions del litoral, sobretot les del Maresme, alhora industrials i marineres, ben comunicades per tren amb Barcelona, ja havien adquirit un cert protagonisme. El 1908 la més rellevant era Caldetes, seguida d'Arenys de Mar, Llanereres, Vilassar, el Masnou, Premià i Calella, a les quals cal afegir, al peu de serralada litoral, Argentona i Alella (de fàcil comunicació amb Mataró i el Masnou), a més de Tiana i Montgat. Hom hi constituï veritables colònies de prestigi, ja que, a més de la burgesia ennoblida, les freqüentaven membres de la família reial, que s'hostatjaven en les mansions de famílies distingides com els marquesos de Comillas a Caldetes o els Montaner a Canet.

Algunes poblacions del litoral gironí, com ara Blanes, Lloret, Tossa, Sant Feliu de Guíxols, Roses, Cadaqués o Llafranc, ja apareixen entre els llocs d'estiueig dels barcelonins de les classes benestants, als quals hem d'afegir els procedents de Girona o Figueres. Al sud de Barcelona, Sitges començava a competir amb Caldetes, mentre que s'insinuaven Sant Vicenç de Calders, Torredembarra i Vilanova; més enllà, destacava Salou (freqüentada pels reusencs) i Cambrils, a més de la platja del Miracle a la ciutat de Tarragona.

La dècada de 1920-1930 s'incorporen a l'estiueig de platja petits grups d'estrangers i especialment classes mitjanes i populars. L'any 1935, segons la *Guia de l'estiuejant*, la costa des de Salou al Port de la Selva disposa d'un rosari d'espais d'estiueig que igualen els de muntanya i estan dotats amb més d'una trentena d'establiments amb seccions d'onatge i alguns amb piscines i equipaments esportius, a més d'una notable infraestructura hotelera i comercial. Barcelona en constituïa aleshores el veritable centre gestor, gràcies a la Societat d'Atracció de Forasters que hi actuava des de 1908.

Banyistes a la platja de Sitges, davant l'Hotel Terramar

Els rituals de l'estiueig a la platja

Des de l'inici, estiuejar arran de mar implicava un ritual relativament diferent del que era habitual a muntanya. Qui volia endinsar-se al mar havia de seguir les normes dels metges,

1
2
5
8
11
13
14
16

temes-2)

que publicaven manuals com els de Joaquim Salarich o Pere Felip Monlau, en què hom garantia avantatges curatius per a una àmplia gamma de malalties.

Els metges reglamentaven la temporada, l'hora del dia, la durada i el nombre de banys (el popular *novenari*) i les autoritats dictaven normes morals (banyar-se vestits, separació de sexes) i de protecció (obligatorietat d'una corda per evitar ofegaments).

A la platja calia una indumentària específica i els primers vestits de bany per a homes, dones i infants seguien els models de les revistes de moda. Fets de cotó cruixent, cobrien la major part del cos i només deixaven a la vista part de braços i cames. Els dels homes eren més senzills, mentre que els femenins duïen ornaments (volants, trenyelles, botons...) que es repetien en els dels infants. També calien tovalloles i barnussos per eixugar-se ràpidament el cos, segons les normes mèdiques, cosa que sovint feien els *banyadors* o empleats de la casa de banys. Molts usuaris, però, es limitaven a anar als establiments situats arran de platja, com els de Barcelona o el ja existent a Caldetes, que oferien aigua de mar calenta i en banyeres individuals.

A la tarda, després del bany, o a la nit els estiuejants de platja a penes es distingien dels de muntanya en el vestir o en les activitats de lleure. Celebraven balls, concerts i obres de teatre o acudien a envelats de festa major. La presència d'artistes i escriptors afavorí actes culturals rellevants, com les festes modernistes que la família Montaner i Simon promogué a Canet i que, com les de Rusiñol a Sitges, assoliren molta anomenada.

A les primeres dècades del segle XX i sobretot a partir dels anys vint, l'estiueig de platja esdevé popular. Noves idees sobre el fet de prendre el sol i bronzejar-se, noves pràctiques esportives, l'alliberament dels costums i els canvis tecnològics facilitaren un altre ús de la platja i de l'aigua de mar. La millora de les comunicacions amb automòbils, autobusos i petits vaixells costaners també trasbalsà els rituals de l'estada a la platja: del bany per pal·liar certes malalties hom passà al mar com a espai de gaudi.

Hi ha un canvi important en els vestits de bany, que minventant per a homes com per a dones i deixen visible gran part del cos, fins arribar a les dues peces per a les dones i als esllips per als homes; els nous teixits elàstics estilitzen les siluetes i afavoreixen la pràctica de l'esport.

De la immersió quasi estàtica dins l'aigua, sempre assegurada contra qualsevol incidència per la corda reglamentària o pels suros o les carabasses, es passà a l'exercici físic i a la pràctica de la natació. La platja es converteix en un espai

d'oci on hom s'hi està llargues hores; s'hi juga amb pilotes, raquetes i altres estris fets amb nous materials com el cautxú o la goma, i els banyistes s'aixopluguen sota vistoses ombrel·les multicolors on els més benestants escolten música moderna (jazz, xarleston...) amb els primers gramòfons, mentre prenen un aperitiu.

Projecte de casa de cap de setmana per a la costa del Garraf, dissenyada pels arquitectes Josep Lluís Sert i J. Torres Clavé.

Paral·lelament, el diumenge les classes populars omplen les platges de més fàcil accés amb tren des de Barcelona com ara Montgat o Castelldefels, però també més enllà; les platges, abans quasi reservades als estiuejants més benestants, comencen a ser compartides amb famílies o grups d'amics que, amb cistells plens de menjar i beguda, hi passen tot el dia.

El nou paisatge marítim: cases de banys, passeigs marítims i ciutats jardí

L'estiueig marítim va ser un dels principals factors de canvi del paisatge litoral de Catalunya. En els primers moments de l'estiueig a la platja el paisatge restà quasi inalterat; només s'hi trobaven un seguit d'establiments de banys d'aigua de mar en pica i acompanyat, en unes instal·lacions molt primitives arran de platja per despullar-se i vestir-se; hi havia coberts de canya i espart o bé tendals de cotó gruixut per resguardar-se del sol, carruatges, petites casetes o cabines de vímet alineades amb la platja.

163

El darrer terç del segle XIX trobem les primeres grans construccions que, com els Banys Orientals, incorporen una secció marítima fixa. En molts llocs s'alcen notables construccions, com les de la platja del Miracle a Tarragona o la de Sant Feliu de Guíxols.

Fins a la primera dècada del segle XX aquestes primeres instal·lacions poc havien canviat la fesomia de la costa més enllà de la construcció d'un bon nombre de grans cases modernistes i noucentistes per part dels estiuejants més benestants, alguns d'ells indians residents a Barcelona que compren masies i terres al seu poble d'origen. Al costat d'aquestes hi havia torres de dimensions més petites, així com fondes familiars i cases de pisos de lloguer moblats per a estiuejants més modestos o bé per a aquells que hi feien estades curtes.

Els anys següents comença una nova etapa. A la dècada del 1910, en diverses poblacions de la costa es projecten passeigs marítims (Barcelona, Caldes d'Estrac, Sant Pol, Calella, Sitges...). En molts casos van estar vinculats a projectes de ciutat jardí que implicaven la urbanització d'una bona part del litoral, amb exemples tan reeixits com el de Sitges (1918) i els de S'Agaró (1916) o Sant Feliu de Guíxols (1922), sense oblidar Vilanova i la Geltrú (Ribes Roges i Sant Cristòfol) o Blanes.

Si S'Agaró és un dels casos més emblemàtics, Sitges, molt propera a Barcelona, esdevingué un gran complex lúdic i cultural, alhora que esportiu, amb la construcció de l'autòdrom de Sant Pere de Ribes. Les grans cases d'estiueig modernistes i noucentistes de la burgesia industrial barcelonina i d'altres poblacions com Sabadell o Terrassa, i fins i tot d'estadants estrangers, la situen al nivell dels grans centres d'estiueig del litoral francès i italià i per damunt fins i tot dels del nord peninsular.

Aquests anys, als pobles d'estiueig proliferen les empreses constructores alhora que apareixen noves formes societàries per desenvolupar projectes d'estiueig marítim d'envergadura: grans balnearis (com el Casino de Sant Sebastià a Barcelona) i nombrosos i moderns casinos i hotels al servei dels nous estiuejants.

Durant la II República, amb el canvi polític, es posaren a l'abast dels escolars de les classes populars les estades arran de mar, tant en forma de colònies (la de Vilamar, a Calafell) com d'escoles del mar (a Barcelona i a l'Hospitalet de Llobregat).

En paral·lel, es construïren a la costa establiments destinats a determinades malalties, com el Sanatori Marítim de Calafell, a càrrec dels Germans de Sant Joan de Déu, la Savinosa

a Tarragona i a Sant Pol de Mar l'hotel Solàrium, impulsat pel doctor Modest Feu.

Per a les noves classes mitjanes i populars es crearen projectes com l'enorme complex dels Banys de Castelldefels, i s'aixecaren a Garraf, Montgat i Badalona conjunts de petites casetes de fusta amb cuina-menjador, habitació amb llitera i lavabo-dutxa per a estades de cap de setmana i d'estiu.

Sortida de sol des de la platja de Canet de Mar. Els estiuejants foren grans compradors de postals que enviaven a amics i familiars (Postal L. Roisin. Col·lecció particular).

Finalment, el projecte, no reeixit, de la Ciutat de Repòs i Vacances (1933-37) en terrenys de Gavà pretenia proporcionar a la població treballadora els beneficis de l'estada a la platja.

En definitiva, tot aquest conjunt d'instal·lacions posà les bases del fenomen d'estiueig tradicional, que a partir de la dècada del 1960 ha estat substituït per noves formes d'estiueig i pel *boom* turístic, que han convertit el litoral català en un dels primers cinturons de sol del planeta. ■

1

2

5

8

11

13

14

16

temes-3)

NARCÍS FIGUERAS CAPDEVILA. Universitat Oberta de Catalunya

ESTIUEIG, PREMSA I LITERATURA: ESTÍMULS CREUATS

La literatura –en un sentit ampli, del qual formen part les col·laboracions a la premsa– no resta al marge del procés de construcció d’una destinació d’estiueig, sinó que hi participa de maneres diverses, tant si aquesta és d’interior com de platja o de cura d’aigües termals. Les poblacions d’estiueig poden ser els indrets on els autors situïn relats autobiogràfics o de ficció, o bé poden ser els espais d’estímul i de generació d’escriptura. Cal tenir en compte, d’antuvi, les narracions d’excursions i viatges per arribar al lloc de descans o a l’estació balnearia de què es tracta, però també poden aparèixer aquests mateixos indrets en el teatre o en ficcions novel·lesques.

El vincle entre la premsa i la literatura la segona meitat del segle XIX fou molt estret. Els autors de textos per a la premsa (cròniques socials, de viatges, ficcions d’interès sociològic o polític, fulletons...) són escriptors i la premsa té aleshores un caràcter plenament literari, que més endavant perdrà en benefici del reportatge i l’entrevista. Les cròniques de viatges en forma de carta al director o a un amic –d’aparença *re-*

alista, però ficció al cap i a la fi– són textos habituals, de vegades pensats per aplegar-los en llibre. A partir de la participació habitual a la premsa els escriptors depuren certs aspectes de la ficcionalització d’experiències personals i aspiren a nous reptes. En la literatura espanyola podem citar els casos coneguts d’Emilia Pardo-Bazán o d’Azorín, entre altres, que fan cròniques de viatges i estades en balnearis. La premsa i la producció literària tenen un paper en la consolidació dels llocs d’estiueig (incipients destinacions turístiques). En el cas francès s’ha estudiat el conjunt d’operacions promocionals, en què intervé la literatura, al costat de visites, publicitat, etc., per *batejar* i projectar a la societat les bondats de trams de costa com a destinacions de bany, segones residències, etcètera, amb exemples que van des de la primerenca Côte d’Azur a altres de posteriors com la Côte d’Argent, sobretot en el període 1890-1910.

Es va produir el mateix en altres destinacions de muntanya, com ara al Montseny i les Guàrdies a Catalunya, i molts indrets més, bé que sense canvi de nom (com sí que es dona,

per exemple, en el cas de la Costa Brava). Això deixa en segon terme l’operació realitzada, per més que la fan evident els resultats, més o menys decadents o vigents segons els casos (hotels, xalets, fonts monumentalitzades, parcs...), i la memòria de pràctiques que, pel que fa a l’estiueig clàssic, decauen els anys seixanta del segle XX.

A França el fenomen es produeix abans. A casa nostra, sense ens públics ni privats de promoció de l’estiueig organitzat (tret de les potents entitats excursionistes), a la fi del segle XIX i primeries del XX el paper de la premsa (i de la literatura en el seu conjunt, de la qual la premsa és laboratori i altaveu) resulta molt rellevant. N’eren ben conscients alguns autors, com ara Miquel

Homes prenent les aigües a l’antiga Font Picant, de Sant Hilari Sacalm, abans de la reforma de 1927; el porxo és de fusta i els gots dels usuaris pengen d’un cordill. (Postal A.T.V. / Ximeno Planas. Col·lecció particular)

A. T. V. - 2949 - S. HILARI SACALM
La célèbre Font Picant
Col·lecció Ximeno Planas

dels Sants Oliver en els seus articles sobre l'oferta hotelera a Mallorca o Bartomeu Amengual, que el 1903 publica *La industria de forasteros*, al pròleg del qual el poeta Joan Alcover pondera el paper dels escriptors en la promoció d'iniciatives pràctiques.

L'estiueig en la literatura catalana

En la literatura catalana no es pot explicar una gran part de la producció dels segles XIX i XX sense tenir en compte el fenomen social de l'estiueig (i també l'excursionisme). Un exemple paradigmàtic el trobem en el poeta modernista Joan Maragall (1860-1911), excursionista i estiuejant en moltes poblacions de l'estranger i del país (Caldes d'Estrac, Blanes, Sant Joan de les Abadesses...). També són conegudes les suggestives escenes d'estiueig de muntanya de les classes acomodades de Barcelona en la novel·la *Pilar Prim* (1906) de Narcís Oller (1846-1930), escrita en les seves estades a Puigcerdà, on un familiar tenia una residència i on ambientà la primera part de l'obra.

D'altra banda, val a dir que narradors com Joaquim Ruyra (1858-1939) o Prudenci Bertrana (1867-1941) deuen la seva inspiració i el seu mestratge en la descripció d'ambients marítics o rurals al contacte amb els llocs natsos o familiars: Blanes i les Gavarres, entre la Selva i l'Empordà, on era propietari de finques forestals, en el cas de Ruyra, i el poblet de l'Esparra (municipi de Riudarenes, a la Selva) i voltants, seu de les primeres experiències cinegètiques i paisatgístiques, en el de Bertrana. Amb tot, hom ha dedicat relativament poca atenció a l'estudi del reflex del tema en la producció literària d'autors catalans, a les relacions del fet literari amb l'estiueig.

Estiueig i estades en balnearis afloren en sainets i obres costumistes de la segona meitat del segle XIX que aspiren a mostrar la vida en poblacions de comarques, com les d'Emili Vilanova (1840-1905), Conrad Roure (1841-1928) o Josep Feliu i Codina (1854-1897). Apareixen també en el memorialisme o en les narracions basades en excursions reals, com en el cas de *Records d'un excursionista* (1887), de Carles Bosch de

la Trinxeria (1831-1897), o en l'articulisme literari d'autors immediatament posteriors com Santiago Rusiñol (1861-1931), Josep Carner (1884-1970) o Josep M. de Sagarra (1894-1961), sovint amb un to irònic o humorístic en relació amb els tractaments de banyistes o pacients, l'abandonament de la ciutat a l'estiu o el retorn posterior... Pel que fa a obres, diguem-ne, d'imaginació, aflora l'estiueig de la burgesia barcelonina en obres basades en experiències reals o del mateix entorn social com la novel·la *Paulina Buxareu* (1919), de Sagarra, i més endavant es reprèn el tema de les estades en balnearis, per exemple en l'obra de Joan Perucho o de Jaume Cabré (o en l'obra en llengua castellana del barceloní Eduardo Mendoza).

Entre les potents idealitzacions i mites encara operants, impulsats per la literatura del noucentisme, que volgué convertir Catalunya en ciutat, alguns estan fortament vinculats a aquest fenomen social, com ara el Montseny del poemari *La muntanya d'ametistes* (1908) de Guerau de Liost (Jaume Bofill i Mates, 1878-1933), o una innominada i paradigmàtica població costanera en *La Ben Plantada* (1912) d'Eugeni d'Ors, i també la de les seves gloses de 1915, després publicades com a llibre a *Gualba, la de mil veus*.

Entorn del balneari de la Font Picant (Hotel Martin), de Sant Hilari Sacalm (Album-Memoria, 1904)

temes-3) (pat

Un cas concret: el balneari de Sant Hilari Sacalm, a les Guillerries

En el tombant del segle XIX al XX són freqüents les notícies, cròniques i cartes al director aparegudes a *La Vanguardia* sobre estades a Sant Hilari Sacalm, a les Guillerries. Hi destaca especialment l'Hotel Martin, a la Font Picant, principal equipament hotelier de la població, que entre 1893 i 1895 és reformat del tot per l'arquitecte August Font i Carreras. Alhora, en les publicacions il·lustrades o els setmanaris literaris apareixen sovint relats de viatges al Montseny i les Guillerries, fet que indica el prestigi que la destinació assolí i alhora actua com a factor generador de nou interès per visitar la població i beneficiar-se del clima sa i les aigües saludables.

Entre els textos diversos referits a la zona, cal destacar els de Víctor Balaguer i Santiago Rusiñol. En moments diferents de les seves vides (Balaguer ja és gran i reconegut, mentre que Rusiñol tot just comença) escriuen per a *La Vanguardia*, renovada sota la direcció de Modesto Sánchez Ortiz, respectives sèries d'articles. El primer –que ja havia popularitzat les Guillerries des de mitjan segle en teatre i novel·la com a seu de les fetes del bandoler Serrallonga– publica dues tongades de textos els estius de 1891 i 1892, que recollirà immediatament en *Al pie de la encina. Historias, tradiciones y leyendas* (Madrid, 1893, 1898). Escrits en part a Arbúcies (Can Blanch) i a Sant Hilari, hi fa referència al paisatge, al balneari de la Font Picant, al castell de Montsoriu, etcètera. Recorda també els artistes i literats que hi ha pogut saludar, clients habituals dels establiments balnearis. Unir aquests textos en forma de llibre és molt propi d'un autor com Balaguer, atent a les necessitats i oportunitats del mercat editorial.

L'agost de 1893 *La Vanguardia* informa que a Sant Hilari «se está esperando, entre otros, a los ilustrísimos señores obispos de Vich, Menorca y Gerona y al eximio poeta y cantor de estos lugares don Víctor Balaguer, que ha de venir acompañando al eminente tribuno don Emilio Castelar». Tot plegat indica la popularitat de l'indret entre una determinada classe i també que els articles de Balaguer havien fet efecte i probablement es coneixia la publicació d'*Al pie de la encina*, que va fer un paper clau en la consolidació de la destinació. Pel que fa a Santiago Rusiñol, excursionista des de jove, va fer diverses sortides

per Osona (la família tenia una fàbrica a Manlleu) i les Guillerries, territori on va descobrir paisatges i patrimoni (ermites, ruïnes de castells...) que passaren als seus quadres. Aquell entorn l'encoratjà a plasmar impressions, preses de la realitat, en els primers textos de to autobiogràfic que trobem al seu epistolari i en molts articles de premsa, considerats origen i banc de proves de la seva obra literària posterior.

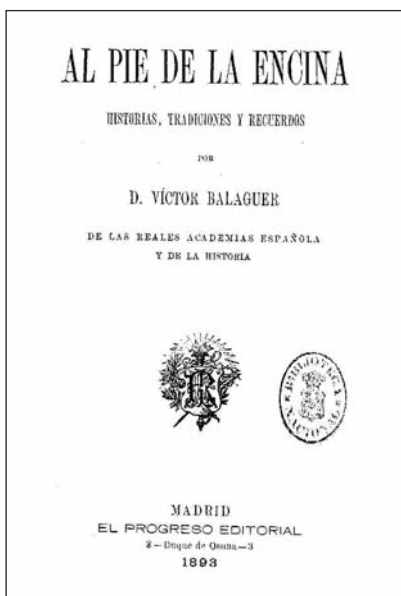
Com moltes famílies acomodades, els Rusiñol passaren temporades a Sant Hilari, a l'establiment de la Font Picant, on Santiago conegué la seva futura esposa Lluïsa Denís. El 1885 va fer excursions en cerca d'objectes de forja per a la seva celebrada col·lecció. El 1892, ja resident a París, en un dels seus retorns vol anar a una exposició a Sant Feliu de Guíxols i ho fa en un dels seus cèlebres viatges amb carro, acompanyat de Ramon Casas, Enric Clarasó i Raimon Casellas i travessant les Guillerries.

Són els darrers dies de juliol i primers d'agost, moment àlgid a Sant Hilari. Rusiñol envià a *La Vanguardia* –on col·laborava des de 1885– tres articles sobre el viatge («Otra vez desde el carro. De Manlleu a San Feliu»), amb il·lustracions de Ramon Casas. El pas de Rusiñol per la Font Picant quedà inclòs en aquests deliciosos textos, un bon testimoni dels primers passos de la prosa russinyoliana, que ens permet alhora conèixer de primera mà, a través del filtre de la ironia, la pràctica de la cura d'aigües.

El de Sant Hilari és únicament un exemple. Més endavant la poesia noucentista de Bofill i Mates, com dèiem, serà una altra etapa, ben coneguda i eficaç, a la mateixa zona, vers la idealització del Montseny, espai d'excursions i estades fins avui mateix.

Així doncs, els espais d'estiueig estimulen la creació i esdevenen escenaris de les ficcions literàries, alhora que són instruments de promoció –en la fase inicial i mitjançant la plataforma de la premsa– d'una determinada destinació. El mateix es podria dir d'altres conspicus indrets d'estiueig, com ara el cas, ben conegut, de la Costa Brava, *construïda* i *batejada* a inicis del segle XX, en què la premsa i la literatura van tenir un paper decisiu. Val la pena parar atenció, doncs, a aquesta mena de confluències i d'estímuls creuats per tal d'anar configurant una història social i cultural de l'estiueig que no deixi de banda cap dels seus aspectes o factors explicatius. ■

Portadeta de *Al pie de la encina*, de Víctor Balaguer (1893)

rimoni

JOAQUIM M. PUIGVERT. Universitat de Girona

NARCÍS FIGUERAS CAPDEVILA. Universitat Oberta de Catalunya

L'ESTIUEIG: CANVIS DE MODEL, DECADÈNCIA I PATRIMONIALITZACIÓ

A partir dels anys 60 del segle XX (i fins i tot abans) l'estiueig «clàssic» entrà en crisi per raons molt diverses. L'estiueig de les classes benestants, de dos o tres mesos de durada, s'anà substituint per un altre d'interclassista i massiu, conseqüència de les vacances pagades, tant a muntanya com a mar. De fet, hi ha prou indicis en els anys de la Segona República de l'inici d'aquest canvi. Pel que fa l'estiueig vinculat al fenomen de les aigües i la salut, també va experimentar un declivi en bona part a causa dels avenços de la farmacologia. En efecte, en la mesura que la indústria farmacèutica treia al mercat tota mena de medicaments per tractar afeccions hepàtiques, urinàries i d'altra mena, que fins aleshores s'havien tractat recomanant al pacient de prendre determinades aigües, l'estiueig vinculat als balnearis i a les fonts tenia els dies comptats. Els nous *específics* tenien efectes molt més ràpids, l'aplicació era molt més còmoda i resultaven molt més barats que no pas, posem per cas, anar dos mesos al balneari de la Font Picant de Sant Hilari Sacalm per tractar una malaltia del ronyó.

La crisi de l'estiueig clàssic implicà el canvi d'ús dels seus espais i, a mitjà termini, la decadència, desaparició o reutilització d'aquests, a banda del valor patrimonial que hom els atribueixi. Els exemples poden multiplicar-se. Pensem en les torres d'estiueig de l'alta burgesia, de dimensions enormes i avui difícilment mantenibles per part dels propietaris. No hi ha cap població amb tradició d'estiueig que no hagi vist enderrocar alguna de les seves grans torres, ja fossin representants de l'eclecticisme arquitectònic decimonònic, del modernisme o del noucentisme; als seus solars i jardins s'han construït blocs d'apartaments, fruit de processos especulatiu. En altres casos la reutilització com a hotel («amb encant») o residència de gent gran n'ha possibilitat la conservació, especialment en poblacions properes a les grans ciutats. Més recentment algunes immobiliàries han reconvertit les grans torres en cases plurifamiliars, canviant-ne la

distribució interior però mantenint les façanes originals; amb aquest tipus d'operacions s'han perdut molts béns patrimonials però s'ha de reconèixer que, com a mínim, han servit per mantenir el paisatge urbà històric vinculat a l'estiueig.

Pel que fa a les infraestructures relacionades amb les pràctiques de salut, els banys i la cura d'aigües, els canvis de model tampoc no han estat neutres patrimonialment. Les fonts mig abandonades arreu en són la màxima expressió. Un parell de llibres han deixat molt ben registrats aquests processos de decadència. Ens referim a l'editat per Ignasi Solà-Morales, amb fotografia de Marta Povo, *Arquitectura balnearia a Catalunya* (1986), i al de Mercè Tatjer *Els banys de mar a Catalunya* (2012). En el primer els lectors poden trobar alguns exemples de balnearis que han desaparegut (el Soler de Caldes de Malavella, la Puda de Banyoles), d'altres que són veritables ruïnes (la Puda de Montserrat, Banys de Ribes) o que són tancats (Montagut a Ribes, Font Picant a Sant Hilari Sacalm...). En algun cas en el llibre de Solà-Morales apareixen imatges de balnearis en estat ruïnós posteriorment recuperats, com el de Cardó de Benifallet (tancat el 1967) que des del 2013 viu una temptativa privada de rehabilitació.

D'alta banda, l'obra de Mercè Tatjer ofereix una molt bona diagnosi del que ha passat amb el patrimoni i els espais vinculats als banys i a l'estiueig de mar: «[L]es lleis de costes», afirma, «i nous models d'intervenció en el litoral, l'ampliació artificial de les platges, la construcció massiva d'espigons, passeigs marítims i ports esportius, no tingueren en compte la protecció d'aquest patrimoni litoral, sovint injus-

Torre Can Roig, Camprodon (c. Freixenet, 21) en estat ruïnós.

1

2

5

8

11

13

14

16

patrimoni) (re

tament menystingut». Amb la desaparició, entre molts altres, dels banys de Montgat, el balneari Colon de Caldetes, els banys de Sant Elm de Sant Feliu de Guíxols o els banys i casino de Sant Sebastià de la Barceloneta, conclou la mateixa autora, «s'ha perdut un important patrimoni cultural i arquitectònic, testimoni d'una manera d'entendre el bany i el lleure marítim durant més de dos segles».

Hem parlat del valor que hom pot atribuir al patrimoni físic de l'estiueig. Els processos de patrimonialització són d'ordre molt divers i varien amb el temps. L'acció duta a terme els darrers anys per museus i arxius locals o l'impuls d'administracions municipals o comarcals per posar en valor els seus actius, atraure turisme cultural i promoure visites guiades, rutes, itineraris, etc. han generat un nou interès pel passat «estiuejant» de moltes poblacions i els testimonis que ens resten dempeus. Els elements lligats a les «arrels del turisme» esdevenen patrimoni col·lectiu en valorar-se socialment, a més de mantenir la consideració dels experts. N'és un exemple singular la ruta *El modernisme d'estiueig al Vallès Oriental* (2001), de l'Agència de Promoció Turística de la Diputació de Barcelona en col·laboració amb el Consorci de Turisme del Vallès Oriental i els ajuntaments de l'Ametlla del Vallès, Cardedeu, Granollers i la Garriga, amb textos de Lluís Cuspinera i Carme Clusellas; el projecte ha tingut altres incorporacions, com ara la de Figueró-Montmany, i es duu a terme en diverses poblacions de la comarca. El 2003 es va muntar l'exposició *Estius a Cardedeu*, al Museu Tomàs Balvey, i el 2007 la ruta teatralitzada *Cases i jardins: escenes d'estiueig*, continuada per la ruta sobre l'obra de l'arquitecte Manuel J. Raspall (1877-1937) a Cardedeu i a la Garriga. L'interès per l'arquitectura modernista i noucentista vinculades a l'estiueig s'ha estès a molts altres indrets. Podem citar, per exemple, el llibre de Carlota Giménez Compte *Horta. Estiueig i modernisme des de final de segle XIX* (2015) i les rutes pel districte barceloní d'Horta-Guinardó. O la ruta que es duu a terme a Argentona (el Maresme) i les activitats similars programades a la comarca de la Selva (Lloret de Mar, Caldes de Malavella...) o les que tenen com a eix les diverses viles termals.

Hom ha recuperat i mostrat també imatges fotogràfiques relatives al tema. Entre altres, el 2014 Museu de Reus oferí l'exposició *El temps de la calor. L'estiueig a Salou*, amb imatges històriques del seu fons, i aquest darrer mes d'agost ha estat l'Arxiu Comarcal de l'Anoia que ha presentat *L'estiu, objectiu dels fotògrafs*, amb perspectives de platja, excursions, estiuejants i turistes preses per fotògrafs igualadins.

D'altra banda, la participació del periodisme i de la literatura estigué present des dels inicis en els processos de creació de destinacions d'estiueig i d'incipient turisme. En el «bateig» de la Costa Brava, hom al·ludí no sols a la bellesa del paisatge sinó també al fet d'haver estat lloada per poe-

Platja de la Barceloneta el 1925 amb els Banys de Sant Sebastià, avui desapareguts

tes i narradors. L'auge actual de la patrimonialització literària (atles i mapes literaris publicats o virtuals, rutes i itineraris...) fa objectes d'atenció i visita tant els llocs on els autors han viscut o han mort com aquells en què han situat l'acció de les seves ficcions, per més imaginàries que siguin, si pot establir-se un lligam amb l'espai físic. Es generen materials específics, es contribueix a la difusió de les obres literàries i es crea un nou interès, una relativa nova centralitat social per a la literatura. N'és un exemple l'itinerari autoguiat *Els balnearis de la Selva. Literatura, fonts i balnearis a Caldes de Malavella, Santa Coloma de Farners i Sant Hilari Sacalm* (2012), publicat per les càtedres M. Àngels Anglada i Martí Casals de la Universitat de Girona. O bé la ruta literària *Joan Maragall al Ripollès*, que inclou Sant Joan de les Abadesses, Camprodon i Núria, entre moltes altres.

Cal esperar que també es generi, de retop, un interès i un esforç renovat per conservar els elements físics —i la memòria de les pràctiques— que resten d'un fenomen que va tenir una àmplia distribució i va contribuir en bona part a configurar la fesomia de moltes de les nostres poblacions. ■

ssenyas

**J. CAMPILLO;
S. GARÇON**
**La torre
'El Regulador'**
**L'evolució d'una torre
d'estiu de cerdana
(1900-1997)**
Puigcerdà: Impremta
Boixader, 2015. 51 p., edició
no venal.

A base d'una metodologia rigorosa, propera a la microhistòria, els autors reconstrueixen l'evolució d'una gran torre d'estiu de Puigcerdà, *El Regulador*, inaugurada el juliol de 1900. El diari *La Cerdanya*, pocs dies abans, havia anunciat: «[A]yer quedó terminado el estuque de la fachada del nuevo chalet construido por D. José Truño e hijo, para D. Juan Mas, procurador de Barcelona, produciendo magnífico aspecto el estilo gótico que se ha dado a la misma, hallándose los interiores de aquel hermoso chalet en disposición de ser habitado». Hom aporta dades d'un gran interès sobre la família dels constructors i la hipòtesi que l'autoria d'aquesta torre historicista pugui ser de Sebastià Truño Domènech, mestre d'obres de la mateixa nissaga. Pel que fa al propietari, Joan Mas Calvet, es tracta d'un procurador que exercia a l'Audiència de Barcelona però que havia nascut a Puigcerdà, fill d'un enquadernador. El retorn com a estiuvejant amb torre de propietat (amb hipoteca) era un signe evident del seu ascens social. El primer nom de la torre fou *Villa Maria*, nom de l'esposa del propietari. Arran de la mort d'aquesta el 1901 i l'anada de Mas Calvet a Mèxic se'n va fer càrrec un apoderat, el barceloní Joan Boix, propietari del negoci de joieria i rellotgeria *El Regulador*, a la Rambla, el qual l'arrendà i acabà per adquirir-la el 1916 com a segona residència. Fou aleshores quan adoptà la nova denominació. Un ulterior canvi de propietat el 1925 la convertí en primera residència del comerciant Joan Casals Cirera, assassinat a l'inici de la Guerra civil. La vídua en remodelà l'espai intern el 1939 i en va fer un habitatge plurifamiliar. De casa d'estiu passà prioritàriament a apartaments per llogar a famílies treballadores, d'immigrants i autòctons. La història de la casa (amb no poques tragèdies humanes) acabà amb l'enderroc el 1997 a mans d'una immobiliària. En definitiva, l'estudi permet resseguir en bona part les transformacions socials i econòmiques experimentades a la capital de la Cerdanya al llarg del segle XX, i ho fa adoptant una casa com a fil conductor i objecte d'estudi.

JOAQUIM M. PUIGVERT. Universitat de Girona

N. OLLER
Pilar Prim
**Novel·la de costums del
nostre temps.**
Valls: Cossetània, 2014. 268 p.,
17,90 €. Col·lecció Biblioteca
Narcís Oller, 9. Pròleg de Rosa
Cabré i Monné.

Haver reeditat *Pilar Prim* (1906), de Narcís Oller, facilita la relectura d'una obra essencial de la novel·lística catalana contemporània, alhora que l'esplèndida introducció de Rosa Cabré ens situa perfectament respecte al rerefons ideològic i social de la novel·la. A la «pintura» de la protagonista femenina i de la seva evolució personal, aspectes en què Oller excel·leix, s'afegeix la descripció de l'estiu de la classe burgesa barcelonina. Oller coneixia bé l'ambient del Puigcerdà, on ell mateix havia passat temporades a la torre dels cunyats Salvadó i on escriví gran part l'obra. S'hi trobaven amb altres famílies acomodades de la capital i el contacte amb els autòctons, tret del servei, era mínim; passejades, excursions, concerts, visites... tenien lloc socialment a l'interior de la colònia. L'experiència personal li permet afinar en els detalls d'aquest ambient. El mateix fa en altres obres en què reflecteix les etapes juvenils al Bosc de Valls –*Vilaniu* (1885) o *La bogeria* (1898)– o les temporades de banys al Cantàbric, imitant la reialesa, d'una burgesia urbana que fugí de malalties i de la calor de la ciutat –*La febre d'or* (1890-92)–. Detalls i trama ben construïda fan de *Pilar Prim* una novel·la de lectura molt amena, encara ara.

És recomanable, a parer nostre, combinar-la amb la de les *Memòries literàries* d'Oller (1962), ja que permeten recuperar molts aspectes de l'estiu dins i fora del país, a través de cartes del seu cosí Yxart, malalt de tuberculosi, des d'estacions termals dels Pirineus francesos. Hom podria afegir-hi –novetat relativa– els magnífics articles d'Azorín a *España* i *ABC* el 1904-1905 (*Veraneo sentimental*), que la recent reedició completa a càrrec del professor Miguel Ángel Lozano, de la Universitat d'Alacant, posa novament a l'abast. Aquestes cròniques literaturitzades d'estades en balnearis bascos i gallecs i de visites a escriptors com Galdós o Pereda completen la perspectiva sobre l'estiu en la societat peninsular d'inicis del segle XX.

NARCÍS FIGUERAS. Universitat Oberta de Catalunya

DE tria novetats

J. PONS BOSCH
El moviment associatiu as Mercadal i Fornells (1868-1960)

Maó: Institut Menorquí d'Estudis i Ajuntament des Mercadal, 2016. 217 p., 18 €.

XIV Premi d'Investigació des Mercadal i Fornells, on s'analitza el moviment associatiu a Menorca i la seva incidència a Es Mercadal entre 1868 i 1960. El llibre estudia l'evolució dels diferents partits polítics, les organitzacions sindicals i patronals, els casinos, les societats recreatives, el futbol, la caça, les societats de socors, la construcció de cases per a obrers i l'associacionisme catòlic (sindicalisme, mutualisme i joventut catòlics, com també associacions catòliques amb funcions religioses i vinculades a l'educació religiosa).

P. BOSCH CUENCA
La lluita per la terra

Girona: Associació d'Història Rural; Centre de Recerca d'Història Rural; Documenta Universitaria, 2016. 198 p., 17,30 €.

Estudi sobre els precedents i les formes de mobilització i associació, la politització, el sindicalisme, els programes reivindicatius i els enfrontaments socials a la regió de Girona durant la II República, al voltant de la lluita per la terra. Al mateix temps, s'analitza tota la conflictivitat rural gironina en relació amb la conflictivitat pagesa de la resta de Catalunya, sense centrar-se únicament en la qüestió rabassaire, sinó oferint una visió global de la conflictivitat pagesa a Girona i a Catalunya.

M. FUENTES CODERA
La Gran Guerra a les comarques gironines

Girona: Diputació de Girona, 2015. 183 p., 15 €.

Estudi que es planteja analitzar el rellevant i poc conegut impacte de la Primera Guerra Mundial a les comarques gironines. Ho fa tocant temes com la neutralitat i la construcció de camps antagònics, alhora que incideix en la radicalització de l'aliadofília. A continuació analitza el desenvolupament del conflicte a partir de la crisi econòmica, els debats i posicionaments i el paper de la premsa, per entrar a concretar la disputa entre aliadòfils i germanòfils en el món de la cultura i, finalment, tancar amb un debat sobre la neutralitat, la conflictivitat social i les crisis de 1917, el final de la guerra i les conseqüències que restaren obertes.

M. GARCIA CARRION
La regió en la pantalla: el cinema i la identitat dels valencians

Catarroja: Editorial Afers, 2016. 224 p., 19 €.

Estudi on s'analitzen les imatges, símbols i narracions de la identitat valenciana a partir de la visió que se'n donava des del cinema a la primera meitat del segle xx, contextualitzant-lo amb la resta del món cultural existent, com la novel·la, la pintura, la música, la fotografia, les festes populars o les adaptacions al cinema de peces teatrals o sarsueles. Així, estudia els paisatges i el món cinèfil a les diferents poblacions del País Valencià, amb les sales de projeccions, el nombre de cadires i projeccions i la seva evolució durant la primera meitat del segle xx.

R. GUMÀ I ESTEVE
Del petit taller a la gran fàbrica

Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2015. 117 p., 20 €

Estudi de l'evolució de la forma i de la construcció dels edificis industrials dels segles XVIII i XIX a Catalunya, especialment de la indústria tèxtil, capdavantera en el procés d'industrialització. El llibre s'estructura en tres parts, que coincideixen amb tres moments clau: l'impuls econòmic del segle XVIII i la primera mecanització del treball amb ginys manuals; la transformació industrial del segle XIX i la segona mecanització, encapçalada per l'ús de la màquina de vapor, i el pas del segle XIX al XX, amb el gran creixement de les colònies i indústries. Amb aquesta base històrica es construeix el contingut principal: el pas del petit edifici manufacturer a l'edifici industrial, fins a arribar als complexos fabrils.

N. FIGUERAS; J. M. PUIGVERT (coords.)
La Mancomunitat de Catalunya a les terres de Girona

Girona: Diputació de Girona, Quaderns de la Revista de Girona, 2016. 96 p., 14 €

Estudi de diversos historiadors que analitzen l'impacte de la Mancomunitat de Catalunya a les terres gironines: la situació anterior, els diputats, el president Agustí Riera, l'autonomia i el nou caciquisme, la Gran Guerra i les tensions socials en temps de la Mancomunitat, la seva obra i les persones encarregades de dur-la a terme. Així mateix, tracta aspectes com ara el comarcalisme, la cartografia, les carreteres i camins de bast, els enginyers, la xarxa elèctrica, el telèfon i les telefonistes, l'Escola del Treball, l'ensenyament tècnic agrícola a distància, el turisme muntanyenc, el Parc Nacional del Montseny, la lectura, les biblioteques i les bibliotecàries, les escoles (amb especial atenció a l'obra del doctor Carulla), els arquitectes i l'obra pública, analitzant Rafael Masó, les actuacions a Èmpúries, Figueres i els hospitals i finalment el manicomi de Salt.

A. CONEJO (ed.)
L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, «molt graciós e savi senyor»

Vandellòs; L'Hospitalet de l'Infant; Valls: Ajuntament de Vandellòs i Cossetània Edicions, 2015. 352 p., 15,90 €.

Recull d'articles sobre la vida i l'obra de l'infant Pere d'Aragó (1305-1381), que és al llarg de la seva vida comte de Ribagorça, comte d'Empúries, comte de les muntanyes de Prades i senyor de la baronia d'Entença i de Gandia. S'hi repassa la seva carrera política (Alexandra Beachamp), l'economia, política i mecenatge al comtat d'Empúries (Joel Colomer i Miquel Àngel Fumanal), la poètica i la literatura trobadoresca a la cort de l'infant (Marina Navàs), poesies i profecies (Daniel Genó), el govern del comtat de Prades (Eduard Juncosa), la cancelleria (Manuel Romero), l'arqueologia del castell dels comtes de Prades a Falset (Joan Menchon), l'impuls de l'explotació de les mines d'argent a Falset (Albert Martínez), obres a la Tortosa gòtica (Jacobo Vidal), el saltiri anglocatalà (Albert Martínez i Joan Yeguas) i l'hospital de l'Infant Pere (Antonio Conejo).

O. RIART ARNALOT; S. JORDÀ RUIZ
Les falles del Pirineu.

L'Alta Ribagorça i el Pallars Sobirà
Lleida: Pagès Editors i Centre d'Estudis Ribagorçans, 2015 (2ª edició: 2016). 215 p., 24 €

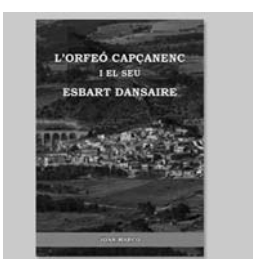
Nova publicació sobre les festes del foc del solstici d'estiu al Pirineu, una festa declarada Patrimoni Immateral de la Humanitat per la UNESCO, on s'explica la recerca realitzada al voltant de les falles, les tipologies de falles, els faros (llocs des d'on baixen les falles), el simbolisme de les festes de foc, els factors històrics, socials identitaris i turístics de la festa, i les diferents tipologies i materials que utilitzen. Posteriorment s'analitza l'evolució de les festes i l'elaboració de la falla, el faro i les baixades de falles que es fan a l'Alta Ribagorça (Barruera, Boí, Casós, Erill la Vall, Gotarta, Llesp, el Pont de Suert, Senet, Taüll i Vilaller, i anteriorment Arçaga, Còll i Iguèrri) i al Pallars Sobirà (Alins, Alòs d'Isil, Espot, la Guingueta d'Àneu, Isil i València d'Àneu, i anteriorment a Sorpe i Tirvia).

M. GARRICH; LL. JOU i MIRABENT
L'esquerrana. Un ball de relació social

Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu, 2016. 163 p., 28 €

Recerca realitzada per Montserrat Garrich amb presentació de Lluís Puig, pròleg de Josefina Roma i estudi musical de Glòria Bellús. En la publicació s'analitza la història del ball, les llegendes creades al voltant de la casa comtal del Pallars, els orígens pirinencs del ball (que van des de la Vall d'Aran, l'Alta Ribagorça i la Noguera fins a Osona, tot passant pel Principat d'Andorra), les relacions socials que s'estableixen al voltant del ball, les diferents músiques i versions instrumentals, la coreografia, la cançó i l'evolució històrica dels balls que encara es ballen a Alòs d'Àneu, Esterri d'Àneu, Rialp, Sort i Montardit de Dalt (Pallars Sobirà), Castellciutat (Alt Urgell), la Massana i Escaldes-Engordany (Andorra) i Torelló (Osona).

J. MARCO ARROYO
L'Orfeo Capçanenc i el seu esbart dansaire

Falset: Ajuntament de Capçanes, 2016. 477 p.

Estudi de l'Orfeo Capçanenc i el seu Esbart Dansaire, que es van crear el 1925 i van arribar fins a la Guerra Civil, si bé amb posterioritat es va reprendre l'Esbart Dansaire fins a començaments dels vuitanta. La primera part és un estudi socioeconòmic del municipi des del final del segle XIX fins a 1936, mentre que la segona analitza els precedents musicals i dansaires i la creació de l'Orfeo i l'Esbart, amb una crònica any per any de les actuacions i activitats fins a 1940, la crònica d'actuacions any per any de l'Esbart des de 1940 fins a 1982 i la publicació d'escrits diversos i parlaments de la primera època. El llibre finalitza amb annexos sobre els components, cançons, ballets i teatre, i un ampli recull de fotografies i premsa de l'època.

noticiari

163

1 Agenda

■ XXVI Jornades d'Estudis Penedesencs. «La llengua del Penedès: del vocabulari i la toponímia al folklore i la literatura». PENEDÈS. DEL 5 AL 25 DE NOVEMBRE. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS

■ XIV Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre. «Les festes populars a les Terres de l'Ebre».

ALCANAR. 5 DE NOVEMBRE. ORGANITZA: DIRECCIÓ GENERAL DE CULTURA POPULAR, ASSOCIACIONISME I ACCIÓ CULTURALS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA, MUSEU DE LES TERRES DE L'EBRE I INSTITUT RAMON MUNTANER

■ Jornada sobre legislació del patrimoni immaterial.

PALMA. 5 DE NOVEMBRE. ORGANITZA: DIRECCIÓ GENERAL DE CULTURA POPULAR, ASSOCIACIONISME I ACCIÓ CULTURALS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA, CONSELL INSULAR DE MALLORCA, CONSELL DE LA CULTURA POPULAR DE LES ILLES BALEARS I INSTITUT RAMON MUNTANER

■ IX Trobada de Centres d'Estudis i d'Estudiosos d'Eramprunyà: «Ermites i Llocs de Culte a Eramprunyà».

VILADECANS. 12 DE NOVEMBRE. ORGANITZA: GRUP TRES TORRES DE VILADECANS I CENTRES D'ESTUDIS DE L'ANTIGA BARONIA D'ERAMPRUNYÀ

■ Jornada Institut Ramon Muntaner. MÓRA LA NOVA. 18 I 19 DE NOVEMBRE. ORGANITZA: INSTITUT RAMON MUNTANER

■ XXXIV Jornades d'Estudis Històrics Locals. «El patrimoni immaterial, entre la revisió i la descoberta».

FORMENTERA. 18 I 19 DE NOVEMBRE. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS BALEÀRICS.

■ XXIII Col·loqui de Tardor: Francesc Darder i Llimona i el Museu Darder BANYOLES. 25, 26 I 27 DE NOVEMBRE. ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS COMARCALS DE BANYOLES I UNIVERSITAT DE GIRONA

■ XIII Trobada d'Entitats i Associacions Culturals de les Comarques de la Diòcesi de Tortosa.

ROQUETES. 26 DE NOVEMBRE. ORGANITZA: INSTITUT RAMON MUNTANER, ASSOCIACIÓ AMICS DELS CASTELLS I DEL NUCLI ANTIC DE TORTOSA, GRAËLLSIA I ALTRES CENTRES D'ESTUDIS

■ V Jornada Recerca Local, Patrimoni i Història Marítima.

BARCELONA. 3 DE DESEMBRE. ORGANITZA: INSTITUT RAMON MUNTANER, MUSEU MARÍTIM DE BARCELONA I CCEPC.

2 Noticiari

IV JORNADA INSTITUT RAMON MUNTANER. CULTURA I RECERCA EN EL TERRITORI

Els propers dies 11 i 12 de novembre tindrà lloc a Móra la Nova la IV Jornada Institut Ramon Muntaner. L'objectiu d'aquesta trobada és ser un espai per a la difusió de la recerca, les activitats i els projectes que generen i gestionen els centres d'estudis del conjunt dels territoris de parla catalana. També pretén ser un espai d'intercanvi i debat, obert al públic en general. El programa inclourà presentacions de publicacions i taules d'exposició de projectes que mostraran la diversitat d'àmbits de recerca i l'àmplia incidència territorial dels projectes generats pels centres i instituts d'estudis de recerca local i comarcal.

Per a més informació i inscripcions: www.irmu.cat ó merce@irmu.org.

V JORNADA RECERCA LOCAL, PATRIMONI I HISTÒRIA MARÍTIMA

Amb la voluntat de donar continuïtat a la iniciativa engegada al 2009 pel Museu Marítim de

Barcelona, l'Institut Ramon Muntaner i la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, el proper 3 de desembre de 2016 se celebrarà, al mateix Museu Marítim de Barcelona, la V Jornada Recerca local, patrimoni i Història marítima.

Aquesta nova edició de la jornada es planteja amb una doble finalitat: d'una banda, per servir de punt de trobada i d'intercanvi d'idees i projectes al voltant de la història i la cultura marítimes; de l'altra, la trobada ha de permetre copsar l'estat de la qüestió i traçar unes línies de futur on es valori què és i què pot ser la recerca local en aquest camp.

El programa de la jornada inclou la presentació «L'Inventari del Patrimoni Cultural Immaterial a Catalunya: diferents realitats territorials i una mateixa metodologia», a càrrec de Lluís Puig i Gordi (director general de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i president de l'IRMU); la taula rodona «El patrimoni immaterial marítim: alguns exemples registrats en els inventaris amb els

representants dels inventaris en marxa (Terres de l'Ebre, Penedès i Menorca)»; les conferències «La marina mercant de vapor a Catalunya (1834-1914)», a càrrec de Martin Rodrigo Alharilla, i «Els senyors de la mar: tecnologia, cultura i gent de mar en l'expansió catalana a la mediterrània (1228-1410)», de Mario Orsi Lázaro, i la taula rodona «La memòria oral en les recerques de patrimoni i història marítima», a més de dues taules de presentacions de projectes.

Per a més informació, us podeu posar en contacte amb l'organització a través de l'adreça gonzalezsin@mbb.cat i/o del tel. 933 42 99 20

Consell de redacció: Victòria Almuni (C.E. Seniencs), Joan Busqueta (UdL), David Cao (P. Estudis Osonencs), Joaquim Capdevila (UdL), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Narcís Figueras (UOC), Antoni Gavaldà (URV), Oriol Granados (CE. Montjuïc), Carla González Collantes (UIC), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Lourdes Plans (C.E. Històrics de Terrassa), Joaquim M. Puigvert (UdG), Mercè Renom (C.E. Comarcals Baix Llobregat), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Saguer (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten [S. Arqueologia i Paleontologia. G.Cat], Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoverro (MHC), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (MHC), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytaví (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Josep M. Sans Travé (ANC), Gemma Tribó (UB), Antoni Virgili (UAB) <http://www.sre.urv.es/irmu/plecs/>.

Revista editada per:

